

ULLA ASMARK

Magikyndige kvinder i islændingesagaerne — terminologi, værdiladning og kausalitet

Der optræder et stort antal magikyndige personer i islændingesagaerne, hvoraf størsteparten (ca. tre fjerdedele) er kvinder. De udpeges ofte som årsag til hændelsernes udfald, hvilket betyder, at de er stærkt forbundne med forestillinger om skæbnen. Heraf følger endvidere, at de har afgørende indflydelse på den narrative struktur (se også Raudvere 2002: 83).

Den oldislandske betegnelse for en kvinde der er kyndig i magi, d.v.s. har stærke psykiske kræfter, er *fjölknunnigr kona*. Drejer det sig om mænd, omtales de blot som *fjölknunnigr*. Den oprindelige betydning af det oldislandske adjektiv *fjölknunnigr* er "meget kyndig" eller "kyndig i mange ting", idet ordet er sammensat af *fjöl*, som er et præfiks, og adjektivet *kunnigr*, kyndig, af *kunna* (= kunne, forstå, forstå sig på). Ordet *fjölknunnigr* bruges synonymt med *margkunnandi*, sammensat af adjektivet *margr* = mange og *kunnandi* = kundskab, kyndighed, en

Asmark, U., cand. mag., Århus universitet. "Women who are skilled in Magic in the Sagas of Icelanders — Terminology, Loading and Causality." *ANF 121* (2006), pp. 113–120.

Abstract: In many sagas of Icelanders the dramatic story line seems to stem from magic. Most practitioners of magic are women, and for instance the central character kills a woman who is skilled in magic. Before she dies she curses him in order to inflict a bad destiny on him. In the following the curse comes true. Apparently the woman's evil deeds justify that she was killed. But this attitude is probably due to Christian influence, as the sagas also imply another layer of causality that refers to heathen belief: According to this violence towards a woman makes a man loose his honour and thus leads to unhappiness and even death. From this point of view it is the killing rather than the curse, that causes the man's disaster. It supports this theory that the view of magic varies, depending on which side the woman is on, and that the general term in the sagas for a woman who practices magic, *fjölknunnigr kona*, has a neutral meaning: "Woman who is skilled in many things/very skilled". However in Scandinavian tradition this term is translated into *troldkyndig kvinde*, "woman who is skilled in sorcery", thereby loading it and indicating that all saga-women, who have magic powers, must be evil. The suggestion of this article is that these women are important examples of the way two different sets of ethical values overlap. If this dynamic aspect shall also appear in translation we need a more neutral term like *magikyndig kvinde*, "woman who is skilled in magic".

Keywords: Sagas of Icelanders, female magic, terminology, loading, causality

ubøjelig participiumsform af verbet *kunna* (= kunne, forstå, forstå sig på) (Halvorsen 1974: 657; OO: 135).

Som det fremgår af betegnelsens betydningsindhold, er der ikke noget fordømmende i den. Der er ikke noget der tyder på, at kendskab til magi er blevet anset for negativt i sig selv, snarere tværtimod. I *Föstbrædra saga* siges f.eks.: “Nu fyrir þvi, at kristni var ung ok vanger, þá syndist þat mörgum mönnum atgervi, at maðr væri fjölkunnigr” (‘Fordi kristendommen endnu var ung og ikke havde fået rigtig fat, betragtede mange mennesker det som et udtryk for dygtighed, at en person var magikyndig’) (*Föstbr.*: 37). Kun i de tilfælde hvor udøveren af magi skader andre, eller beskytter nogle, der skader andre, fordømmes og straffes vedkommende. Disse tilfælde er imidlertid problematiske set i sammenhæng med 1: At det anses for niddingsdåd at straffe kvinder, 2: At magi ikke fordømmes. Meget tyder på, at det skyldes kristen påvirkning, at det fremstilles som acceptabelt at dræbe en magikyndig kvinde på grund af hendes “trolddom”. En nærmere undersøgelse viser da også, at accepten kun er tilsyneladende. Under overfladen kommer den gamle livsopfattelse, at niddingsdåd eller vanære altid følges af ulykke, til udtryk i sagaernes kausalitet (jf. Grønbech 1909: 139). F.eks. skyldes de frygtelige konsekvenser Arnkell goði i *Eyrbyggja saga* rammes af efter alt at dømme drabet på Katla mere end den forbandelse, hun udstøder. Her følger en redegørelse for den komplicerede, men illustrative handlingsgang — en af flere sideløbende i sagaen:

Geirriðr er Arnkell goðis søster og kyndig i magi. Hun underviser Gunnlaugr, en nevø til Snorri goði, heri. I nærheden bor enken Katla og hendes søn Oddr; Oddr rider ofte med Gunnlaugr. Katla taler nedsættende om Geirriðr og vil gerne have Gunnlaugr til at blive om natten, men han siger nej. En dag advarer Geirriðr Gunnlaug mod at ride sent hjem sammen med Oddr, fordi han er i fare. Da han alligevel gør det, og som sædvanlig afslår at blive hos Katla og Oddr om natten, kommer han ikke hjem, men findes helt sanseløs og blodig udenfor. Kødet er ligesom revet af hans knogler rundt om skuldrene, og han kommer til at ligge hele vinteren af disse sår. Oddr udbreder det rygte, at Geirriðr må have “redet” ham, og Gunnlaugs far, Þorbjörn, stævner hende for Þórsnesspinget for at have forårsaget Gunnlaugs skade og være *kveldriða*, i.e. “kvindeligt Væsen som man forestillede sig ridende omkring i Mørket og tilføiende Mennesker Skade eller Døden” (OGNS: 369). Snorri goði støtter sin svoger Þorbjörn, men Arnkell goði fører sagen for sin søster Geirriðr og aflægger sammen med elleve andre ed på alterringen på, at hun ikke har skadet Gunnlaugr, hvorefter hun bliver frikendt.

Senere strides Þorbjörn, hans sønner og andre mænd, heriblandt Oddr, med Geirriðs søn, Þórarinn svartí, og hans mænd om nogle heste. Þorbjörn med flere bliver dræbt. Da Þórarinns kone Auðr samler kvinderne og sammen med dem smider klæder over våbnene for at standse kampen, hugger Oddr hånden af hende. Þórarinn, Arnkell goði og deres mænd rider hen til Katla efter Oddr, men narres tre gange af Katla, som forblænder deres syn, så de ikke kan se Oddr. Først tror de, han er en rok, derefter en buk og til sidst en orne. Først da Geirriðr kommer med, finder de Oddr. Arnkell goði siger til ham, at hans onde mor er skyld i hans ulykke. Katla svarer, at da han ikke har en mor i live, han kan få ondt fra, ønsker hun, at han får meget mere ondt fra sin far, end Oddr har fået fra hende. Derefter hænger de Oddr og stener Katla ihjel. Hun når dog at tilstå, at hun er skyld i Gunnlaugs ulykke.

Arnkell goðis far, Þórólfr bægifót, bliver ondsindet da han bliver gammel og deres forhold dårligt. Efter sin død går han voldsomt igen og hærger hele egnen, så mange dør. Arnkell flytter liget og bygger et højt gærde oven for dyssen, hvilket standser spøgeriet i den tid, han lever. Men Snorri goði stræber Arnkell efter livet, fordi han fortsætter en strid med ham, som startede i hans fars tid, og til sidst dræber han ham. Herefter begynder Þórólfr bægifót igen at spøge, indtil nogle mænd brænder liget. En af dem bliver dræbt af en gal tyr, født af en ko som har slikket stenene, hvor ligbålet var. Alt dette forårsager Katla, ifølge sagaens fremstilling (*Eyrb.*: 17–119).

Eksemplet viser både hvordan og hvorfor skadelig magi bliver straffet. Geirriðr, som tilhører en fornem slægt, får sin sag op på Tinget, og vinder den på grund af mange mænds opbakning, mens Katla og hendes søn, som tilsyneladende er fattige og slægtsløse, blot dræbes. Parallelt hermed ligger sagaens synsvinkel hos den slægt Geirriðr og hendes bror Arnkell goði tilhører, og man kan ikke undgå at få det indtryk, at konflikten skildres mest mulig fordelagtigt for dem. Modsat søges de ulykker forskellige personer kommer ud for forklaret ud fra den magi Katla udøver, hvormed drabet på hende retfærdiggøres.

Går man imidlertid et spadestik dybere og betragter Arnkell goðis rolle, gemmer der sig en anden forklaring bag magien. Kvinder er under alle omstændigheder fredet efter de gamle leveregler, selv hvis de optræder voldeligt — det ses bl.a. af et eksempel fra *Gísla saga*, hvor Auðr slår Eyjólfur på næsen med en pung, der indeholder en bestikelsesessum, han vil give hende. Eyjólfur vil dræbe hende, men hans følgesvend forhindrer ham i det, idet han kalder det *nidingsverk*, niddingsdåd (*Gísl.*: 57–58). Drabet på Katla medfører, at Arnkell pådrager sig

vanære og sætter sin lykke over styr. Denne grundlæggende kausalitet er stadig gennemgående i sagaens fortællestruktur og har en stærkere gennemslagskraft end den ret, der kan vindes via slægtens magt. Hertil føjer sig endvidere en kristen påvirkning, som modsat den gamle neutrale og relative opfattelse af magi betragter magi som absolut ondskab og magikyndige kvinder som onde hekse, man har lov til at forfølge og dræbe. På overfladen fremstilles drabet på Katla som berettiget, fordi hun tidligere har udøvet magi, og også i den aktuelle situation forsøger at skjule sin søn med dette middel. Arnkell fordømmes eller straffes altså ikke direkte, fordi det han gør er i overensstemmelse med den nye kristne tankegang. Men indirekte får han sin straf for at forgribe sig på en kvinde, hvilket viser, at sagaen er komponeret i overensstemmelse med de gamle regler. Sagaen indeholder således et interessant eksempel på, hvordan gammelt og nyt mødes, og det gamle tilsyneladende, men kun på overfladen, former sig efter det nye.

Den almindeligt anvendte oversættelse af *fjölknungr*, "troldkyndig", ser ud til at have vundet hævd, idet dette udtryk bruges både i KLNMs artikler, som er henholdsvis på svensk, norsk og dansk, og i de danske oversættelser af islændingesagaerne. N. M. Pedersen bruger det og ligeledes oversætterne i *De islandske sagaer*, f.eks. Gunnar Gunnarsson, Hans Kyrre, Vilhelm Andersen, Thøger Larsen, Johannes V. Jensen og Tom Kristensen (IS: 428, 626, 752; DIS: 155). I *Kormaks saga* oversætter Tom Kristensen endda udtrykket *fjölknungr kona* med "troldkælling" (DIS: 248).

Ord som er sammensat med *tröll* = trold optræder altid i negativ betydning i islændingesagaerne og i hele den norrøne litteratur. Halvorsen nævner en række eksempler i KLN under artiklen "Troll" og siger: "I alle disse kildene er t. farlige og uhyggelige fiender av menneskenes verden, de hører mørket til og kan skabe sig om" (Halvorsen 1974: 655). Når noget f.eks. betegnes som trolddom = *tröllskapr* eller *trölldömr*, har det en fordømmende klang. Det gælder både på de nordiske sprog og på oldislandsk. Da den magikyndige Ljót, som er hovedpersonernes fjende, dræbes i *Vatsdælasaga*, siges det eksempelvis: "Siðan dó Ljót kerling i móð sinum ok trölldómi, (. . .)" ('Siden døde kællingen Ljót i sin vrede og trolddom') (*Vatsd.*: 61). Alligevel bruger Halvorsen udtrykket "trolddom" om alle former for psykiske og magiske kræfter, positive som negative (Halvorsen 1974: 657–61). På samme måde bruger Raudvere ordet *trölldömr* som den generelle term for magi (Raudvere 2002: 88). Dette indebærer en risiko for at begreberne forvirres."Magi" er et mere neutralt ord, som kan bruges både positivt og negativt.

Virkningen af at bruge udtrykket "troldkyndig" i oversættelserne er, at teksten får en misvisende negativ farvning, når der optræder kvinder med stærke kræfter, hvilket er uheldigt, da den positive eller negative betydning af *fjólkunnigr* ikke er givet på forhånd. I *Kormaks saga* optræder f.eks. to forskellige kvinder, Þorveig og Þórdís, der begge betegnes som *fjólkunnigr kona*, magikyndig kvinde. Kormaks forhold til Þorveig udvikler sig på en fjendtlig måde, mens Þórdís først skaber problemer for Kormakr, men senere prøver at hjælpe ham (*Korm.*: 9–12 og 47). Samme Þórdís spákona optræder i *Vatsdælasaga* på en ovenud positiv måde: "Þórdís spákona (...) bjó at spákonafelli, hon var mikils verð ok margs kunnandi (...) Þar reid með þeim Þórdís spákona ok átti ein sér búð ok hennar menn; (...) Þórormr hitti Þordisi ok ræz um við hana, því at hon var forvitna ok framsýn ok var tekin til þess at gera um stórmál" ('Þórdís spákone boede på spákonefjeld, hun var meget værdsat og kyndig i magi (...) Med dem red Þórdís spákone, og hun havde sin egen bod sammen med sine folk; (...) Þórormr opsøgte Þórdís, fordi hun var forudvidende og fremsynet, og blev brugt af mange til at afgøre deres store sager') (*Vatsd.*: 102–3). Þórdís iklæder Þorkell krafla en sort kappe, giver ham en stav og siger, han skal slå sin modstander, Guðmundr ríka, 3 gange på venstre kind med den. Dette får ham til at miste mæle og initiativ, så vatsdælerne vinder sagen. Bagefter sender Þórdís Þorkell hen for at slå Guðmundr på højre kind, hvorved han bliver sig selv igen (*Vatsd.*: 103–5).

Man skal ikke overse, at Kormakr selv er ansvarlig for, at forholdet til føromtalte Þorveig udvikler sig så negativt, at hun lægger hans livs forbandelse på ham. Hendes sønner lægger sig i baghold for ham, og han dræber dem begge. Derefter opsøger han hende og siger, hun skal flytte bort fra egnen, og at han ikke vil give bøder for hendes sønner. Hun svarer: "(...) því skal ek þér launa at þú skalt Steingerðar aldri njóta". ('Jeg vil give dig den løn, at du aldrig skal få et samliv med Steingerðr') (*Korm.*: 12).

Det gør en markant forskel om *fjólkunnigr kona* oversættes med "troldkyndig kvinde/troldkælling", som er negativt ladede, eller et udtryk der, ligesom på oldislandsk, er mere neutralt, som f.eks. "magikyndig kvinde". Dette udtryk er endvidere parallelt med det, der bruges i den engelske oversættelse af islændingesagaerne *The Complete sagas of Icelanders* fra 1997: "skilled in magic".

I de følgende tre passager gengives to linier fra *Kormaks saga*, først den oldislandske tekst, derefter i Tom Kristensens oversættelse. I tredje afsnit oversættes *fjólkunnigr* med "magikyndig kvinde".

Þorveig hét kona, hon var mjök fjölkunnig; hon bjó á Steinstöðum i Miðfirði; hon átti ij sonu (...) Þorveig hin fjölkunniga fór at finna Hólmbersa ok sagði honum sin vandræði (...) (*Korm.*: 9, 13).

Thorveig hed en Troldkælling. Hun boede i Steinstad i Midfjord og havde to Sønner. (...) Hos Holmgangsberse var det, at Troldkællingen Thorveig søgte Hjælp. (DIS: 248, 252).

Þorveig hed en kvinde, som var meget magikyndig. Hun boede i Steinstad i Midfjord og havde to sønner. (...) Þorveig den magikyndige op-søgte Holmgangsberse og fortalte ham om sin ulykke."

Ved brug af det negativt ladede udtryk "troldkyndig" om de kvinder der er kyndige i magi, sniger der sig en fordømmelse ind i teksten, som foregriber den senere stærke fordømmelse af alle former for magi fra kristent hold, som kommer til udtryk i lovgivningen fra middelalderen vedrørende "trolddom":

I alle de eldste kristenrettene er det tatt med detaljerte forbud mod t. av alle arter. Etter Gragas (I a 22, II 27) er det straffbart å blote til hedenske vetter, drive el. la drive t., *fjölkyngi*, til fordel for seg selv, el. bruke trolddomsmidler til vern, og straffen er den mindre fredløshet (...); *fordæðuskapr* derimot, det å drive t. til skade for andre, straffes med full fredløshet, *skóggangr*. (Halvorsen 1974: 658)

For en nutidig nordisk læser lægger ordet "troldkyndig" et filter ind i forhold til at opleve den ægte stemning i sagaen, da det for de flestes vedkommende er en dybtliggende og delvis ubevidst del af den kristne kulturelle påvirkning at tage afstand fra trolddom. Herved mister beskrivelserne deres oprindelige neutralitet, og muligheden for, som læser, at opleve en anerkendelse af og en positiv identificering med de stærke, magtfulde kvinder i sagaerne, som netop ofte er kyndige i magi, mindskes betydeligt. Konsekvensen heraf er, at sagaernes balance mellem det mandlige og det kvindelige udtryk for styrke forrykkes.

Eksempler på overbetoning af den negative, fjendtlige side af de magiske forekomster i sagalitteraturen, kan også ses uden for Skandinavien. I artiklen "Hostile Magic in the Icelandic Sagas" omtaler H. R. Ellis Davidson alle med psykiske evner, selv dem der helbreder andre, som *witches*; deres handlinger kaldes under et for *hostile magic* (Ellis Davidson 1973: 20–21). Denne helt vildledende betegnelse mod-siger forfatteren selv på s. 35, hvor det anføres, at mange typer magiske

hændelser kunne bruges både til godt og ondt. Trods det bruger hun *hostile magic* om en lang række eksempler af begge typer, også sådanne som i den pågældende sagakontekst helt udpræget beskriver magiske fænomener som positive; det gælder bl.a. fremtalte Þórdís spákonas hjælp til Þorkell i *Vatsdælasaga* og fostermødrene som kan mærke på personernes krop, om de bliver såret i kamp (Ellis Davidson: 24, 27). Konklusionen lyder: "The general assumption in the sagas, (...) is that the powers of witches were in general put to hostile use." (Ellis Davidson 1973: 37). Dette kan dog næppe siges at være bevist gennem de talrige, men tilfældig valgte udsnit af psykiske fænomener, der anføres. Selv om artiklen tager udgangspunkt i *sejd* (den stærkeste form for spådomskunst og magi) udelades de mest markante og udpræget positive beskrivelser i islændingesagaerne af vølver og deres sejd, som findes i *Vatsdælasaga* og *Eiríks saga rauða*, uden begrundelse.

Magi anvendes oftest som led i fjendtlige opgør, og ud fra den førkristne opfattelse vil det afhænge af hvilken side den ses fra, om den anses for skadelig. Men som kristendommen vinder frem, forsvinder tolerancen over for anvendelsen af denne slags metoder. Som læser med en kristen kulturbaggrund lader man sig da også let overbevise om, at det er ganske forfærdeligt når Þorbjörn öngulls magikyndige fostermøder bedriver skadelig magi mod Grettir i *Grettis saga*. Udførelsen af magien beskrives detaljeret:

Hon lét telgja litinn flatveg, þar (sem) gniðat var. Síðan tók hon knif sinn ok reist rúnar á rótinni ok rauð i blóði sinu ok kvað yfir galdra. Honn gekk öfug andsælis um tréit ok hafði þar yfir mörg römm um-mæli. Eftir þat lætr hon hrinda trénu á sæ, ok mæli svá fyrir, at þat skyldi reka út til Drangeyar, ok verði Gretti alt mein at (*Grett.*: 233).

(Hun lod en lille plet glatte. Derefter tog hun sin kniv og ristede runer på roden, gned dem med sitt blod og kvad galdrer over dem. Hun gik avid om træstykket og sagde mange magiske formler over det. Derefter lader hun træstykket kaste i søen og siger, at det skal drive ud til Drangø og gøre Grettir al mulig skade.)

Det hører imidlertid med til historien, at før hun kan ramme Grettir, må hun provokere ham verbalt til at øve vold imod hende; han kaster en stor sten på hende, så hendes lårben brækker. Da han rammes af hendes magi, siger han: "(...) ok mun kerling ætla at hefna steinshöggs-ins" ('(...) og kællingen agter nok at hævne stenslaget') (*Grett.*: 236). Uanset hvad hun siger til ham, berettiger det ikke Grettir til at opføre

sig voldeligt over for hende. Stenslaget er en niddingsdåd, som betyder, at han pådrager sig ulykke og død.

Ifølge sagaen medførte retssagen efter Grettis død, at loven blev strammet og fik det indhold, der er angivet ovenfor: "Var þá i lög tekit, at alla forneskju menn gerðu þeir útlæga" ('Det blev da indført i loven, at alle som dyrkede gammel skik og brug blev landsforvist') (Grett.: 251).

Litteratur

- The Complete Sagas of Icelanders*, udg. Hreinsson, V., 1997. Leifur Eiríksson publishing, Reykjavík.
- DIS = *De islandske sagaer I-III*, red. Gunnarsson, G. og Kyrre, H., 3. udg. 2000. Gyldendal, Kbh.
- Eiríks saga rauda (Porfinns saga Karlsefnis)*. I *Íslendinga sögur* 29–38, udg. Ásmundarson, V., 1900. Reykjavík.
- Ellis Davidson, H.: "Hostile magic in the Icelandic Sagas". I *The Witch Figure*, red. Newall, V., 1973. Routledge and Keagan, Boston/London.
- Eyrb. = *Eyrbyggja saga*, udg. Vigfússon, G., 1864. Leipzig.
- Fóstb. = *Fóstbrædra saga*. I *Íslendinga sögur* 26–28, udg. Ásmundarson, V., 1899. Reykjavík.
- Fritzner, J.: *Ordbog over det gamle norske sprog*, 1–3, 1891. Den norske forlagsforening, Kristiania.
- Gísl. = *Gísla saga Súrssonar*, udg. Loth, A., 1967 [1956]. Munksgaard, Kbh.
- Grett. = *Grettis saga*. I *Íslendinga sögur* 26–28, udg. Ásmundarson, V., 1991 [1899]. Reykjavík.
- Grønbech, V.: *Vor folkeæt i oldtiden* I–IV, 1909–12. v. Pios Boghandel, Kbh.
- Halvorsen, E. F.: "Troll", 1974. I KLNLM, bd. 18.
- Halvorsen, E. F.: "Trolldom", 1974. I KLNLM, bd. 18.
- IS = *Islandske Sagaer*, overs. Petersen, N. M., udg. Rohde, P. P., 1998. Thaning og Appel, Kbh.
- Jonsson, E.: *Oldnordisk Ordbog*, 1863. J. D. Quist et comp., Kbh.
- Korm. = *Kormáks saga*, udg. Möbius, T., 1886. Verlag der Buchhandlung des Weisenhauses, Halle.
- KLNLM = *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, Bind 1–22 1956–78. Rosenkilde og Bagger, Kbh.
- OGNS = *Ordbog over det gamle norske sprog*.
- OO = *Oldnordisk Ordbog*.
- Raudvere, C.: "Trolldóm in early Medieval Scandinavia". I *Witchcraft and Magic in Europe*, vol. 3, udg. Jolly, K., Raudvere, C., Peters, E., 2002. The Athlone Press, London.
- Vatsd. = *Vatsdælasaga*, udg. Jónsson, F., 1934. J. Jørgensen og Co., Kbh.